

ŁUKASZ BOLESTA

PRAWO KARNE III RZESZY INSTRUMENTEM POLITYKI PAŃSTWA TOTALITARNEGO

Państwo totalitarne nie ścierpi różnicy między prawem a moralnością¹

Adolf Hitler

I. UWAGI WSTĘPNE

Niniejsze opracowanie jest próbą omówienia tematu wykorzystywania prawa karnego do prowadzenia polityki przez państwo totalitarne². Przedmiotem rozważań będzie III Rzesza w latach 1933-1945³. Spośród aktów prawnych wydanych w III Rzeszy, które zawierają przepisy karne, zostały wybrane te doniosłe i mające największe znaczenie polityczne lub gospodarcze w omawianym okresie. Na wstępie należy przedstawić rys historyczny kształtowania się systemu prawnego państwa niemieckiego pod rządami Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników⁴.

Rok 1933 przyniósł w Republice Weimarskiej⁵ wybory parlamentarne, w których zwycięstwo odniosła NSDAP. Partia Adolfa Hitlera uzyska-

---

1 F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego: rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1964, s. 78.

2 Państwo totalitarne – system władzy, w którym państwo całkowicie kontroluje wszystkie sfery życia jednostki w celu jej całkowitego podporządkowania i kontroli nad jej życiem. Państwami totalitarnymi były m.in. III Rzesza i ZSRR.

3 Rzesza Niemiecka (Deutsches Reich) - oficjalna nazwa państwa niemieckiego pod rządami Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników w latach 1933-1945.

4 Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, dalej jako: „NSDAP”.

5 Republika Weimarska – potoczne określenie państwa niemieckiego w latach 1919-1933. Proklamowana 9 listopada 1918 r., a ustanowiona na mocy konstytucji z 1919 r. Była to republika demokratyczno-parlamentarna na czele z prezydentem.

ła bezwzględną liczbę głosów w Reichstagu. Dzięki dominującej pozycji w parlamencie doprowadzono do likwidacji politycznej opozycji. 14 lipca 1933 r. wydano ustawę, zgodnie z którą jedyną legalnie działającą partią na terenie Niemiec była właśnie NSDAP. Zakazano powstawania innych partii politycznych. Niemniej jednak formalnie Republika Weimarska trwała nadal. Faktycznie, Hitler skupił w swoim ręku całą władzę i ugruntował jedną z cech systemu faszystowskiego w Niemczech – monopartyjność. III Rzesza stała się państwem centralistycznym. Zasady federalizmu państwowego były stopniowo znoszone. W kwietniu 1933 r. państwo niemieckie zostało podzielone na 32 okręgi (*Gaue*), na czele których stali namiestnicy mianowani przez Hitlera. W 1934 r. zniesiono odrębność landów, a ich prawa suwerenne przeniesiono na Rzeszę. Stały się one okręgami administracyjnymi. Zlikwidowano Radę Rzeszy. Stanowiska państwowe były obsadzane działaczami partyjnymi⁶. Zgodnie z ustawą z 1937 r. urzędnicy oraz sędziowie byli zobowiązani do złożenia przysięgi na wierność Hitlerowi. Faszyci chcieli objąć kontrolą wszystkie dziedziny życia publicznego. W tym aspekcie dużą rolę odgrywała przyboczna straż kanclerza SS⁷, a także tajna policja – Gestapo⁸, która walczyła z przeciwnikami nowego ustroju⁹. W III Rzeszy łamane były prawa obywateli. Nie mogła legalnie działać opozycja polityczna. Odrzucono równość wobec prawa. W szczególności dotknęło to ludność żydowską. Wydane w 1935 r. Ustawy norymberskie¹⁰ (Ustawa o obywatelstwie niemieckim; Ustawa o ochronie czci i krwi niemieckiej; Ustawa o barwach i fladze Rzeszy) pozbawiły tę grupę praw osobistych i politycznych. Odebrano im prawa wyborcze, prawo do piastowania urzędów, prawo do wykonywania niektórych zawodów. Zakazane były małżeństwa między obywatelami niemieckimi, a Żydami¹¹.

6 E. Jackel, *Panowanie Hitlera*, Wrocław 1989 r., s. 118.

7 Gestapo (niem. *Geheime Staatspolizei*) – nazistowska Tajna Policja Państwowa, utworzona przez H. Göringa. W 1939 włączona została do RSHA (Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy). Ścigała wszelkie formy działalności antypaństwowej, organizowała terror, a także, od strony administracyjnej, Holocaust. W procesie norymberskim uznana została za organizację zbrodniczą.

8 Norymberskie ustawy – potoczna nazwa rasistowskich ustaw niemieckich. Uchwalone 15 września 1935 r. przez Reichstag III Rzeszy w Norymberdze.

9 Skrót od *Nationalsozialismus*.

10 <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3946339/nazizm.html>, 03.09.2013 r.

11 M. H. Hart, *100 postaci, które miały największy wpływ na dzieje ludzkości*, Warszawa 1996, s. 168.

Niemiecką skrajną odmianą faszyzmu był narodowy socjalizm¹², nazizm¹³, określany również mianem hitleryzmu. Nazizm pojawił się i rozwinął jako protest przeciw klęsce Niemiec w I wojnie światowej, kładącej kres hegemonialnej polityce cesarstwa, przeciw kryzysowi pierwszych lat powojennych. Czynniki te spowodowały wzrost wpływów lewicy¹⁴. Nazistowski ruch polityczny był kierowany przez Hitlera i jego partię NSDAP¹⁵. Zmierzał do obalenia Republiki Weimarskiej. Nazizm jako ideologia pokonanych, rozczarowanych i spragnionych odwetu był przepełnionym nienawiścią programem negacji powojennego ładu; zwracał się przeciw liberalizmowi, systemowi wielopartyjnemu i parlamentaryzmowi, demokracji, marksizmowi, komunizmowi i pacyfizmowi, które uznawał za inspirowane i wspierane przez Żydów; występował przeciwko chrześcijaństwu i Kościołom, próbując stworzyć własną „religię germańską”¹⁶. Nazizm głosił skrajny antyindywidualizm, dążąc do zawładnięcia „całym człowiekiem”, wymagał nie tylko lojalności i posłuszeństwa, ale i czynnego wspierania ruchu, m.in. przez doskonalenie „narodowo-socjalistycznego instynktu”¹⁷. Nawiązując do idei romantyzmu i rasizmu głosił skrajny nacjonalizm, uważając naród za wspólnotę krwi, zdeterminowaną biologicznie i rasowo. Opierając się na darwinizmie społecznym uznawał siłę i walkę za podstawowe prawo społeczne. Nacjonalizm w nazizmie znajdował wyraz w ideologii wroga, którego należy bezwzględnie zwalczać; wrogiem był Żyd, komunista, liberał, socjaldemokrata. Wyrazem nacjonalizmu były teorie „krewi i ziemi”, braku „przestrzeni życiowej” i pochwała wojny. Nazizm demagogicznie łączył ideę nacjonalizmu z elementami socjalizmu, stojąc na stanowisku, że każdy naród ma prawo do własnej wersji socjalizmu. Nacjonalistyczne i socjalistyczne hasła przyciągnęły do nazizmu przeważającą część niemieckiego społeczeństwa, które w decydującym momencie udzieliło poparcia

12 K. Grünberg, *Życie osobiste Hitlera*, Warszawa 1993, s. 102.

13 H. Olszewski, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*, Warszawa 1982, s. 112.

14 *Ibidem*, s. 120 i n.

15 F. Ryszka, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 83 i n.

16 *Sturmabteilung*, oddziały Szturmowe NSDAP.

17 Pucz Rohma („Noc długich noży”) – w nocy z 29 na 30 czerwca 1934 r. na terenie Niemiec miało miejsce wymordowanie przywódców oddziałów szturmowych SA i innych osób, które naraziły się Adolfowi Hitlerowi. Według oficjalnych danych zabitych zostało 77 osób, choć przypuszcza się, że naprawdę zamordowano ich około 400. Tej nocy, pod pretekstem przygotowywania rzekomego zamachu stanu, zginęli m.in. dowódca SA E. Rohm, przywódca lewicy NSDAP G. Strasser oraz były kanclerz K. Schleicher.

polityce Hitlera. W 1933–45 nazizm był w Niemczech ideologią państwową oraz czynnikiem integrującym społeczeństwo wokół hitlerowskiej polityki¹⁸.

II. PRAWO A MORALNOŚĆ

W III Rzeszy postawiono znak równości między moralnością i prawem. Zostało to wprowadzone w życie w procesie „ujednoczenia”, czyli nazistowskiej instytucjonalizacji życia. Skoro wszelkie zachowania społeczne miały być wyzyskane bądź kształtowane przez państwo, logicznym tego następstwem musiało być poddanie ich rygorom opatrzonym taką sankcją, jaką w praworządnym systemie przywiązuje się do działań i zaniechań określonych przez prawo karne¹⁹. Stąd właśnie zatarcie granicy między prawem a moralnością, stąd prawo nie było już rozumiane jako minimum moralności, ale jako tej moralności wykładnik wedle zasady: moralne jest nie tylko to, co nie jest zakazane, ale przede wszystkim to, co jest przepisane w trybie nakazu władzy. Wychodząc z rasistowskich założeń prawo karne wdzierało się w sprawy przynależne dotąd do sfery moralności²⁰. W grę wchodziły nie tylko względy rasistowskie. Krwawa rozprawa z opozycją SA²¹, np. po puczu Rohma²², przyniosła jako uboczny produkt szczególne potępienie przestępstw związanych ze stylem życia elity SA. Podobnie działano w celu kompromitacji „politykującego kościoła” poprzez wydobywanie na jaw skandali obyczajowych wśród duchowieństwa katolickiego²³.

W systemie nazistowskim funkcjonowała zasada wodzostwa, w której nakazy *führera* stanowiły normy postępowania. W ramach „wspólnoty narodowej” na pierwszym miejscu znajdowały się obowiązki, a nie prawa członków wspólnoty²⁴. Pierwszym obowiązkiem było posłuszeństwo. Prawo karne miało stać na straży właśnie tego obowiązku. Praktyka wytyczyła trzy nowe kierunki działania prawa karnego i każde z nich rozszerzyło

18 J. W. Borejsza, *Antyślawizm Adolfa Hitlera*, Warszawa 1988, s. 133.

19 G. Ueberschär, *Wojskowe elity III Rzeszy*, Warszawa 2004, s. 195 i n.

20 S. Estreicher, *Historia prawa karnego i procesu na zachodzie Europy*, Kraków 1946, s. 38 i n.

21 Niem. *Gesetz über Verhängung und Vollzug der Todesstrafe*.

22 http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1495 (ang.), 10.04.2013 r.

23 F. Ryszka, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 94.

24 *Ibidem*, s. 312 i n.

sferę jego działania przedmiotowo i podmiotowo. Pierwszym było rozszerzenie ogólnych zasad odpowiedzialności karnej z rozbudowaniem tzw. sędziowskiego wymiaru kary w trybie analogii z przepisu ustawy i analogii z systemu prawnego. Drugim – zaostrożenie zasad prewencji szczególnej. Natomiast trzecim – pomnożenie ilości stanów faktycznych, prowadzące do niebywałej penalizacji życia. Nazistowska władza traktowała prawo karne instrumentalnie. Widocznym tego przykładem było zażądanie kary śmierci przez Hitlera wobec podejrzanych o podpalenie Reichstagu. W tej sytuacji było to pogwałcenie zasad *nulla poena sine lege* i *lex retro non agit*²⁵. Karę śmierci za podpalenie wprowadzono dopiero po tym incydencie. W marcu 1933 r., w celu zachowania pozorów legalizmu, Adolf Hitler wymusił uchwalenie ustawy, na podstawie której rozporządzenie prezydenta z 28 lutego 1933 r. odnosi się również do czynów popełnionych między 31 stycznia a 28 lutego 1933 r. Symbolem antydemokratycznych zmian było zniesienie zakazu analogii w 1935 roku²⁶. Według noweli kodeksu karnego osoby, które popełniły czyn wymieniony w ustawie albo którego ukarania wymagał „zdrowy pogląd ludu” miały być ukarane. Precyzując, jeśli czyn nie był nawet określony w ustawie, a kwalifikował się do oceny według narodowego poczucia sumienia, to sędzia był upoważniony do wymierzenia kary na zasadzie podobieństwa do jakiegokolwiek czynu karalnego określonego w ustawie karnej²⁷.

III. ZASADNICZE REFORMY W PRAWIE KARNYM III RZESZY

Pierwsze zasadnicze reformy przedmiotowej strony prawa karnego materialnego i procesowego datują się z połowy 1935 r., aczkolwiek sama idea zmian zrodziła się bardzo wcześnie po zdobyciu władzy przez Hitlera. Już w niespełna półtora roku później została powołana przez ministerstwo sprawiedliwości komisja kodyfikacji prawa karnego. Ustawy szczegółowe wyprzedziły jednak kodyfikację. W tym miejscu należy wspomnieć o osłabionej *lex van der Lubbe*²⁸, która została wprowadzona przez rząd III Rzeszy

25 *Analogia iuris* – zakłada zastosowanie do sytuacji nie wyrażonej w tekście prawnym zasady prawa (zasady całego systemu lub części systemu prawa).

26 G. Ueberschär, *Wojskowe...*, *op. cit.*, s. 116 i n.

27 F. Ryszka, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 122 i n.

28 W. Lemiesz, *Paragraf...*, *op. cit.*, s. 144.

miesiąc od podpalenia Reichstagu, 29 marca 1933 r.²⁹. Stało się to na żądanie Adolfa Hitlera, któremu zależało, aby domniemany podpalacz Reichstagu mógł być skazany na karę śmierci, a nie na łagodniejszą karę, którą przewidywało prawo obowiązujące w dniu zdarzenia³⁰. W ten sposób pogwałcono zasady *nulla poena sine lege poenali* i *lex retro non agit*³¹. Zasada retroaktywnego działania ustawy karnej, również z obostrzoną sankcją, została właściwie wprowadzona rozporządzeniem o ochronie narodu i Rzeszy z 28 lutego 1933 r. Na jego podstawie kwalifikowano jako przestępstwa przeciwko państwu czyny popełnione przeciw instytucjom narodowosocjalistycznym³².

Rozporządzenie z 28 lutego i *lex van der Lubbe*, jako jego uzupełnienie, były pierwszymi zapowiedziami głębokich przemian. Nowela z 28 czerwca 1935 r., wchodząca w życie z dniem 1 września 1935 r., dotyczyła zarówno części ogólnych, jak i postanowień szczegółowych, m.in. wprowadzała zmianę słynnego §175 o przestępstwie homoseksualizmu³³, a także §2 – który statuował zupełnie nową zasadę – „w miejsce dotychczasowego formalnego pojęcia bezprawia wprowadzić pojęcie materialne” oraz żeby „podstawą ścigania stało się w przyszłości nie tylko prawo stanowione, ale także, gdy domaga się tego zdrowe odczucie narodu i aby ścigane były czyny sprzeczne z ideą prawa wyrażającą się w ustawie³⁴”. Zamiast zasady *nulla poena sine lege* obowiązywać miała odtąd zasada *nullum crimen sine poena*.

W samym rozszerzeniu zasady odpowiedzialności karnej wyraża się charakterystyczna dwustopniowość zjawiska określanego mianem *analogii iuris*, czyli analogii z systemu prawnego³⁵. Analogia przestępności czynu sięgała bowiem dalej niż system prawny, zwracając się do pojęcia „zdrowego odczucia” czy zdrowego rozsądku. To ostatnie zaś, jako pojęcie wartościujące, nie polegało wyłącznie na stwierdzeniu przez sędziego, że społeczeństwo lub jego pewna część uznaje czyn za przestępny. Odwrotnie, to sędzia miał stwierdzić, czy odpowiednie działanie lub zaniechanie zgodne było z politycznymi założeniami narodowego socjalizmu bądź czy nie było potępione w myśl tych samych miar ocen³⁶.

29 K. Grünberg, *Życie...*, *op. cit.*, s. 136.

30 R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1987, s. 261.

31 *Ibidem*, s. 277 i n.

32 S. Estreicher, *Historia...*, *op. cit.*, s. 76.

33 E. Crankshaw, *Gestapo*, *op. cit.*, s. 124.

34 F. Ryszka, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 334.

35 F. Ryszka, *Państwo...*, *op. cit.*, s. 494.

36 M. Sczaniecki, *Powszechna...*, *op. cit.*, s. 419.

Wprowadzenie analogii w prawie karnym materialnym, wraz z odpowiednimi zmianami kodeksu postępowania karnego, nie mogło być w sumie zabiegiem dość skutecznym, aby skierować prawo karne na nowe tory. Ustawodawca przewidział wątpliwości interpretacyjne sądów i niedoskonałość konstrukcji analogii, skoro przeznaczył jej z góry rolę przepisu posiłkowego, reformując równocześnie najważniejsze pod względem politycznym przepisy części szczegółowej kodeksu, zanim nie rozwinął ożywionej działalności uzupełnienia ustawy karnej, bądź na drodze zmiany kwalifikacji przestępstw, bądź tworzenia nowych stanów faktycznych. Głęboko sięgające reformy objęły także sferę karania, wprowadzenia nowych kar dodatkowych, środków prewencyjnych i wychowawczych itd. Na pierwszym miejscu znaleźć się musiała sprawa przestępstw politycznych³⁷.

Doniosłą zmianę w zakresie katalogu kar wprowadziło rozporządzenie z 28 lutego 1933r. uzupełnione przez *lex van der Lubbe*. Przepisy te zostały rozwiniete przez nowelizację Działu 1 cz. II (szczegółowej) mocą ustawy z 24 kwietnia 1934 r. Zachowując niemal klasyczny w niemieckim prawie karnym dwupodział na zdradę główną (*Hochverrat*) i zdradę kraju (*Landesverrat*), ustawa z 1934 r. rozbudowała w dziewięciu nowych stanach faktycznych pojęcie zdrady kraju, w rzeczywistości w zakresie czynów, które mogłyby szkodzić opinii państwa narodowosocjalistycznego na zewnątrz. Wszystkie czyny określone w nowych przepisach postawione zostały na równi ze szpiegostwem i wszystkie potraktowane jako zbrodnie karane ciężkim więzieniem. Wykładnia przepisów o zdradzie głównej przyjmowała winę w najszerszym pojęciu winy umyślnej (*dolus eventualis* na równi z *dolus directus*)³⁸. Wewnętrzne zastrzeżenie co do skutku czynu przestępczego nie miało prawnego znaczenia, co oznaczało zdecydowane opowiedzenie się za teorią obiektywizacji winy (wina określona przez skutek przestępny). Dowód winy był zadaniem policji politycznej, której działalność wymykała się wszelkiej kontroli. Równoległe z wprowadzeniem zaostrzonych represji karnych w przestępstwach przeciwko państwu wprowadzono ochronę prawno-karną partii hitlerowskiej, jej instytucji i symboli. Nastąpiło to na zasadzie nowej ustawy o zwalczaniu ukrytych napaści na instytucje państwowe i NSDAP oraz o ochronie uniformów partyjnych z 20 grudnia 1934 r. Ustawa zakazywała krytyki przywódców, organów i instytucji NSDAP na równi z przywódcami i orga-

37 G. Ueberschär, *Wojskowe...*, op. cit., s. 116 i n.

38 F. Ryszka, *Państwo...*, op. cit., s. 122 i n.

nami państwa³⁹. Ściganie czynów określonych jako przestępstwa przeciw NSDAP następować miało na wniosek ministra sprawiedliwości po zasięgnięciu wiążącej opinii zastępcy *Führera*, które to agendy przejął później Martin Bormann⁴⁰. W uzupełnieniu zaostrzonej represji karnej w przestępstwach przeciwko państwu oraz wprowadzenia ochrony prawno-karnej Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników ustanowiono szczególne przepisy dla ochrony gospodarki Rzeszy. Ustawa z 1 grudnia 1936 r. przeciwko sabotażowi gospodarczemu stanowiła, że obywatele Rzeszy, którzy dla zysku lub z innych niskich pobudek wywożą nielegalnie swoje mienie za granicę lub alienują mienie zagraniczne, „wyrządzając tym poważną szkodę gospodarce niemieckiej”, karani są śmiercią i konfiskatą majątku. Kara śmierci była bezwzględnie oznaczona⁴¹. Te przepisy karne były dopełnieniem mającej miejsce w tym czasie sytuacji stanu wyjątkowego w dziedzinie gospodarki.

Te szczegółowe ustawy karne noszą piętno stanu wyjątkowego, niezależnie od tego, iż najważniejsze przepisy przygotowane były na krótko przed wojną. Dotyczy to w pierwszym rządzie rozporządzenia *Führera* o szczególnych przepisach karnych na okres wojny i stanu wyjątkowego datowanego na 17 sierpnia 1938 r., jednak ogłoszone dopiero rok później. Rozporządzenie to otworzyło nowy okres ewolucji prawa karnego Trzeciej Rzeszy, ale i zarazem zamknęło pierwszy okres reform w duchu narodowosocjalistycznym. Hitler był zwolennikiem twardej i bezwzględnej dyscypliny społecznej⁴¹. Jego poglądy były nader uproszczone w tej dziedzinie, podobnie jak i w wielu innych. Po jednej stronie – na górze – są uczeni, zdolni do poświęceń, potencjalni bohaterowie, po drugiej – na dole – potencjalni przestępcy i przestępcy. Natomiast pośrodku – nieokreślona, indyferentna masa, skłonna do przechylenia się w jedną lub drugą stronę⁴². Ustawy w państwie powinny być takie, aby odstraszały tych ze środka, a eliminowały zdecydowanie złych. Zdolność odstraszenia prawa musiała być zatem warunkiem jego skuteczności.

39 W. Lemiesz, *Paragraf...*, *op. cit.*, s. 116.

40 Martin Bormann (1900-1945?) – jeden z najwyższych dygnitarzy hitlerowskiej III Rzeszy, szef kancelarii NSDAP. Data śmierci nie jest znana, gdyż nie ma do końca potwierdzonych dowodów jego śmierci.

41 W. Lemiesz, *Paragraf...*, *op. cit.*, s. 144.

42 K. Grünberg, *Życie...*, *op. cit.*, s. 136.

Takie właśnie założenia przyświecały ustawie przeciw niebezpiecznym przestępcom z nawyku z 24 listopada 1933 roku⁴³. Była to jedna z pierwszych reform prawa karnego, a pierwsza dotycząca podmiotowej strony przestępstw. Ustawa miała również charakter noweli do kodeksu karnego, wprowadzając definicję przestępcy z nawyku oraz środki zabezpieczające i poprawcze, skatalogowane w siedmiu następujących pozycjach: umieszczenie w zakładzie leczniczym lub opiekuńczym, umieszczenie w zakładzie leczniczym dla alkoholików, umieszczenie w domu pracy poprawczej, umieszczenie w zakładzie poprawczym, kastracja „niebezpiecznych przestępców seksualnych”, zakaz wykonywania zawodu, wydalenie z obszaru Rzeszy. Dla uznania przestępcy za niebezpiecznego przestępcę z nawyku wystarczyło w zasadzie dwukrotne skazanie prawomocnym wyrokiem na karę pozbawienia wolności, gdy trzecie przestępstwo było zbrodnią lub przestępstwem umyślnym, jeżeli nawet nie było zbrodnią⁴⁴. Spośród wymienionych wyżej siedmiu środków aż cztery oznaczały bezterminowe pozbawienie wolności w tym sensie, że o zwolnieniu np. z zamkniętego zakładu leczniczego czy domu poprawczego decydował prokurator, jeśli wedle jego uznania środek osiągnął pożądaný skutek. Wszystkie te „środki zabezpieczające i poprawcze” miały na celu eliminację przestępcy ze społeczeństwa. Wprawdzie formalistyczne kryteria z ustawy karnej pozwalały na wyraźną definicję „przestępcy z nawyku”, jednak nawet jej nie potrzebowało gestapo, kierując się swobodnym uznaniem⁴⁵. Niemniej z punktu widzenia skutków i losu człowieka – obie instytucje mogły pozbawić go bezterminowo wolności nie w trybie represji za określony czyn przestępny, ale w wyniku uznania, iż ktoś jest wrogiem i stanowi zagrożenie. Przestępców z nawyku osadzano w obozach koncentracyjnych obok więźniów politycznych, a zatem obozy koncentracyjne zastępowały domy pracy i domy poprawcze⁴⁶.

Wyraźną cezurę w ustawodawstwie i orzecznictwie sądów karnych III Rzeszy stanowił rok 1938. Rozporządzenie o szczególnym prawie karnym na czas wojny z 17 sierpnia 1938 r. nie jest zapewne samo w sobie wystarczającym kryterium zmian, skoro wydane zostało pod warunkiem zawieszającym i zawiera stany faktyczne wynikające z sytuacji wojennej. Nie-

---

43 R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, Warszawa 1987, s. 261.

44 *Ibidem*, s. 277 i n.

45 S. Estreicher, *Historia...*, *op. cit.*, s. 76.

46 E. Crankshaw, *Gestapo*, *op. cit.*, s. 124.

mniej było ono wyraźnym sygnałem, że państwo Hitlera zdecydowało się przejść do jawnej polityki aneksji oraz przystosowuje swój system prawny do wojny, inaczej niż to miało miejsce za czasów I wojny światowej⁴⁷.

Pierwszym chronologicznie aktem, datowanym w dniu agresji na Polskę, było rozporządzenie Rady Obrony Rzeszy o nadzwyczajnych środkach w zakresie radiofonii. Wprowadzało ono zakaz słuchania rozgłośni zagranicznych, ponieważ jak nawiązując do tekstu ustawy „w nowoczesnej wojnie wróg walczy nie tylko za pomocą broni wojskowej, ale środkami wpływającymi na ducha narodu, aby go osłabić”.

Serię ustaw karnych, polegających na zaostrzeniu sankcji i pomnożeniu stanów faktycznych dopełniało rozporządzenie z 4 września 1939 r. o gospodarce wojennej, przewidujące sankcje karne: więzienia, ciężkiego więzienia, a w wypadkach szczególnych kary śmierci za niszczenie, uszkodzenie, czy marnotrawstwo surowców lub produktów mających „życiowe znaczenie” dla gospodarki bądź za działanie na szkodę w zaopatrywaniu rynku w takie produkty. Sankcje karne takie jak: więzienia lub grzywny, przewidywało wreszcie rozporządzenie Ministerialnej Rady Obrony Rzeszy z 1 września o powstrzymaniu nieuzasadnionych zmian miejsca pracy⁴⁸. Skutkowało ono przywiązaniem robotnika do określonego warsztatu produkcyjnego, który opuścić mógł wyłącznie za zgodą właściwego urzędu pracy. Działo w obie strony: żaden zakład produkcyjny nie mógł zatrudniać robotników bez zgody urzędu pracy. Naruszenia tych przepisów były karalne.

IV. UWAGI KOŃCOWE

Po upadku III Rzeszy i odsunięciu od władzy nazistów nastąpiła denazyfikacja, która miała na celu usunięcie z systemu prawnego zmian wprowadzonych za ich rządów, a także usunięcie z aparatu sądownictwa skompromitowanych sędziów⁴⁹. Przebieg II wojny światowej ujawnił jakie następstwa może nieść za sobą ustrój faszystowski, który w Niemczech hitlerowskich przybrał skrajną formę⁵⁰.

47 S. Estreicher, *Historia...*, op. cit., s. 112.

48 F. Ryszka, *Państwo...*, op. cit., s. 334.

49 S. Estreicher, *Historia...*, op. cit., s. 155.

50 F. Ryszka, *Państwo...*, op. cit., s. 494.

CRIMINAL LAW IN THE THIRD REICH AS AN IMPLEMENT
OF POLITICS OF A TOTALITARIAN COUNTRY

SUMMARY

The topic of my dissertation is “Criminal Law in The Third Reich as an implement of politics of a totalitarian country”. Dissertation is mainly focused on changes in the German Penal Law after seizure of power by Adolf Hitler. These changes were aimed at opponents of the Third Reich, nation, and commander and annulled almost all rules of penal and procedural law. These laws used to form legacy of the liberal Rule of law. Nevertheless every effort was made to keep up appearances of legalism. There was a noticeable influence of School of Anthropology on law in this time – a concept of dangerous perpetrator. According to this concept – perpetrator should be found and rendered. Nullum crimen sine lege rule was replaced by nullum crimen sine poena rule. Increasing range of the Penal Law was clearly visible, as well as instrumental treatment of this law by changes of criminal liability. German legal system was composed of traditional legal personnel and tradition of legal culture. In the fascist law these elements were connected to the reforms, legislative changes, realisation of social policy beyond the court with the use of administrative way and police terror (Gestapo, SS).